

Ədəbiyyat və əbədiyyət

Molla Pənah Vaqifin faciəli qətli

Sonuncu Qarabağ hökmdarı İbrahimxəlil xanın sarayında baş vəzir olmuş şair-diplomat Molla Pənah Vaqifin faciəli qətli barədə tarixi mənbələrdə və sənədli ədəbiyyatda bir sıra versiyalar mövcuddur. Mirzə Adıgözəl bəyin "Qarabağnamə"sində və Mirzə Camal Cavanşirin "Qarabağ tarixi" əsərlərində istər İbrahimxəlil xan, istərsə də Vaqif haqqında yazılan əhvalatlar, mülahizələr yetərli olduğu qədər də dəqiqdir. Onlar həmin dövrdə yaşadıqlarından hər iki şəxsiyyətin doğru-dürüst surətini ustalıqla yarada bilmişlər.

Mirzə Camal Ağa Məhəmməd şah Qacar Şuşada öz adamları tərəfindən qətlə yetiriləndən və Qarabağda hakimiyyəti qısa müddətdə ələ keçirmiş xanın qaradaşı oğlu Məhəmməd bəy Cavanşir şahın həbsə saldırdığı baş vəzir Molla Pənah Vaqifi edam etdirəndən sonrakı dövrdə həm İbrahimxəlil xanın sarayında, həm də Mehdiqulu xanın sarayında vəzir olmuşdur. O, şahidi olduğu əhvalatları elə dəqiq, inandırıcı yazmışdır ki, tarixçi və oxucu heç bir cümləni, heç bir əhvalatı şübhə altına almır. Eyni zamanda, Mirzə Camal Cavanşir onunla bir nəsiləndən olmağına baxmayaraq, Məhəmməd bəyin naxələf əməllərini, möhtərəm əmisi İbrahimxəlil xan Cavanşirə qarşı müxalif olmağını, hakimiyyət iştahını öz əsərində açıq-aydın göstərmişdir.

Vaqifi kim öldürdü?

Mirzə Camal yazır ki, İbrahimxəlil xan 3 aydan sonra Balakəndən qayıtdı. Şuşa əhalisi və ətraf kəndlərdən axıyıp gələn camaat xanın pişvazına çıxmışdı. Hamı sevinc və şadlıqla qaladan enib Əsgəran yoluna gəlmişdi. Bəylər, ağalar tüfəng atır, qılınc oynadırdı. Qarabağın səmənd kəhəri üstündə şahənə oturan İbrahimxəlil xan yan-yörəsində baş əyənləri salamlayırdı. Cilov gəmirən xanın atı fınxıra-fınxıra irəliləyir, arabir də başını qaldırır, Şuşa tərəfə baxır, kəsik-kəsik kişnəyirdi. Bu şadyanalığı, sevinən xalqı gören İbrahimxəlil xan da kövrəlmişdi. Arabir sağ əli ilə atın yalmanını, boynunu sığallayıb deyirdi:

– Hə, Maral, deyəsən, ovlaqlarını görüb tanıdın. Tələsmə, vətənə çatmışıq...

Gəncə qapısını keçən kimi xanın böyük oğlu Məhəmməd bəy Cavanşirə əməliyə əmr elədi ki, qoy, çal-çağırı, oxumağı yığışdırınsınlar. Ağam əvvəlcə Vaqifin məzarını ziyarət edəcək, sonra sarayına gedəcək.

İbrahimxəlil xan Molla Pənah Vaqifin məzarı üstə gəlib, astadan "Yasin" oxumağa başladı. Birdən dayandı, qəhər onu boğurdu. Həyəcədən boğazı qurumuşdu. Sonra surəni tamamlayıb dedi:

– Bizdən sənə pak ruhuna fatihələr, rəhmətlər. Unudulmaz xatirən ki, qəlb dolusu hörmətlər. Dünyanın işinə bax. Mən kimin üçün, nə oxuyuram. 30 il sadıq dost, qardaş kimi qulluğumda duran, sarayımın ən möhkəm dayağı, yaraşığı dəryayi-alim Axund Molla Pənah... Axi, mən yaşda on-



dan böyüyəm... Zırrama Məhəmməd bəyə nə deyəsən... Qılıncı vurub, başını ayağının altına atasan... Heyif, bizi külli-Qarabağın sevimli şairindən məhrum etdi".

Məhəmməd bəy Cavanşirə atasına bir az da yaxın gəlib dedi:

– Namərd belə bir ağıllı, müdrik şəxsiyyəti öldürməklə bizim saf Cavanşirlər nəslimizə ömürlük ləkə vurdu.

Xan kövrək səslə:

– Heyif ki, bizim nəsiləndir, amma bizə oxşamadı. Allah bəlasın versin...

Üstündən əsr yarım keçəndən sonra Xalq şairi Səməd Vurğun bu faciəli ölümü belə nəzmə çəkdi:

**Vaqif, ey şeirimizin könül dastanı,
De, söhbətin hani, de, sazın hani?
Susdumu nəğmələr oxuyan dilin?
Yasını tutdumu bəri sevgilin?
Ey könül yolcusu, gülər sənətkar,
Qədrini bilmədi sənə saraylar.
... Qalxacaq, şairim, bir gün heykəlin
Bizim Qarabağın Cıdır düzündə...**

Səməd Vurğun 1937-ci ildə "Vaqif" pyesinin müzakirəsi zamanı "Şairin ölümü" poeməsindən danışaraq demişdir: "Azərbaycan poeziyasının böyük siması, xalqımızın doğma oğlu Molla Pənah Vaqifin taleyi məni uzun müddət düşündürmüşdür... Məşhur lirik şair, şadlıq və sədaqət müğənnisi haqqında bir poema yazdım. Lakin o məni təmin etmədi. Bu zaman bu mövzuda dram yazmağı qərara aldım ki, indi oynanılan bu əsər də onun nəticəsidir".

Bu gün 2 əsrdən çox keçəndən sonra istər-istəməz fikirləşirik ki, nə üçün Səməd

Vurğun "Şairin ölümü" poeməsində M.P. Vaqifi qətlə yetirən adamın adının Məhəmməd bəy Cavanşir (1762-1797) olduğunu bildirmir. 1935-ci ildə Səməd Vurğun "Şairin ölümü" poeməsini yazanda qətil Məhəmməd bəy Cavanşirin adının çəkilməməsinə onun nəvəsi, böyük Cəlil Məhəmməd quluza-dənin ömür-gün yoldaşı Həmidə xanım xahiş edibmiş. Bu barədə Süleyman Rüstəm sonralar mənə belə demişdi:

– Səməd 1935-ci ildə ilk dəfə poemanı mənə oxudu. Orda Məhəmməd bəyin adı bir beytdə vardı:

**Sarayda hökm edir Məhəmməd adlı xan,
Qan-qarğış tökülür qaş-qaşağandan.**

Poema dərc olunanda oxudum, gördüm Məhəmməd bəyin adı yoxdur. Soruşdum niyə belə oldu, Səməd? Qatil kimdi, Vaqifi kim qətlə yetirib. Belə çıxır ki, Vaqifi İbrahim xan qətlə yetirib. Çünki hər yerdə xan, xan deyirsən, yazırsan.

– Süleyman, – dedi, – sən düz deyirsən, elə idi. Məhəmməd bəyin nəvəsi Həmidə xanım Cavanşirovanı tanıyırsan. Mirzə Cəlilin arvadını deyirəm, evimə gəldi. Poemadan xəbəri olduğunu bildirdi. Poema-



nı Yazıçılar Cəmiyyətində oxumuşdum. Həmidə xanım dedi ki, Məhəmməd bəy mənim doğmaca babam düşür. Xahiş elədi, kövrəlib ağlamsındı ki, poemadan onun adını çıxardım. Yoxsa, bütün Qarabağda rüsvay olacam. Xətrini çox istədiyim ağ-birçək Həmidə xanımın xatirinə Məhəmməd bəyin adını çıxartdım.

Yaxşı ki, hələ XVIII əsrin sonlarında və XIX əsrin əvvəllərində şahidlər susmayıblar. Tarixçi-şair, maarif xadimi Mir Mehdi Xəzani, Vaqifin müasiri Mirzə Adıgözəl bəy, Mirzə Camal Cavanşir, Rzaqulu bəy Mirzə Camal oğlu, Mirzə Rəhim Fəna, Həsənəli xan Qaradaği, Mirzə Yusif Qarabaği, Salman Mümtaz və digər şahidlər Molla Pənah Vaqifin günahsız öldürülməsini öz əsərlərində bizə çatdırıblar. Yalnız Məhəmməd bəyin tarixçi nəvəsi, Həmidə xanımın atası Əhməd bəy Cavanşirdən başqa, hamısı qansız Məhəmməd bəyin M.P.Vaqifin xalq arasında, xüsusilə Şuşa camaatı arasındakı böyük hörmət və nüfuzundan qorxub, gecə Cıdır düzündə onu oğlu Əli bəylə qətlə yetirdiyini yazıblar.

(ardı var)

**Şəmistan NƏZİRLİ,
yazıçı-publisist,
Prezidentin fərdi təqaüdcüsü**